

UOT 658.5

Təhminə Paşa qızı BALACAYEVA
BDU, Dünya İqtisadiyyatı kafedrası, müəllim
tahmina.balajayeva@gmail.com

AZƏRBAYCANDA EMAL SƏNAYESİNİN İNKİŞAFININ PRIORİTET İSTİQAMƏTLƏRİ

Xülasə

Tədqiqatın məqsədi Azərbaycanda kənd təsərrüfatı və ərzaq məhsulları istehsalının artırılması üçün mövcud vəziyyəti, qarşılıqlı əlaqələri və investisiya prioritetlərini öyrənməkdir.

Tədqiqatın təbii əhəmiyyəti ondan ibarətdir ki, aparılan tədqiqatların nəticələri, irəli sürülən təkliflər kənd təsərrüfatı və qida sənayesinin inkişafı, inteqrasiyası və investisiya layihələrində istifadə oluna bilər.

Tədqiqatın nəticələri statistik məlumatlara və mövcud vəziyyətin qiymətləndirilməsinə əsaslanır və kənd təsərrüfatı və yeyinti sənayesinin inkişafının birgə nəzərdən keçirilməsi investisiyaya səbəb ola bilər.

Tədqiqatın orijinallığı və elmi yeniliyi Məqalədə eyni zamanda kənd təsərrüfatının inkişafı, yeyinti sənayesinin inkişafı və investisiya qoyuluşları araşdırılır. Bu sahələrin inkişafını sərmayə qoyuluşu, inteqrasiyası və ərzaq təhlükəsizliyi baxımından qiymətləndirmək haqlıdır. Mövcud resurslardan istifadə üçün konkret faktlar əsasında investisiya qoyuluşunun prioritet istiqamətləri müəyyən edilir.

Açar sözlər: *kənd təsərrüfatı istehsalı, qida sənayesi, potensial resurslar, investisiyalar, prioritet sahələr, infrastruktur.*

Giriş

Güclü iqtisadiyyatı inkişaf etmiş sənayesiz təsəvvür etmək olmaz. Davamlı inkişaf, əhalinin məşğulluğunun artırılması, ölkənin ixrac potensialının yüksək səviyyədə saxlanması, elmin inkişafı, idxaldan asılılığın azaldılması və s. məqsədlər baxımından sənayenin inkişafı vacibdir.

Inkişaf etmiş sənaye kənd təsərrüfatı istehsalının artırılmasına zəmin yaradır, ərzaq təhlükəsizliyini təmin edir, iqtisadiyyatın müxtəlif sahələrinin rəqabət qabiliyyətini artırır, xarici bazarlardan asılılığı azaltmağa kömək edir.

Sadalanın mühüm məqamlar Azərbaycanda da sənayenin inkişafını zəruri edir. Ona görə də son illər sənayedə tərəqqinin əldə olunmasına, mədənçıxarma sənayesi ilə yanaşı, qeyri-neft sənayesinin inkişafına da xüsusi diqqət yetirilir.

Müstəqilliyin ilk illərində “Əsrin müqaviləsi”ndən başlayaraq sənayenin neft sektorunda böyük inkişaf gedirdisə, son illərdə daxili investisiyaların artması hesabına ölkədə də böyük inkişaf meyilləri müşahidə olunur. Tam əminliklə demək olar ki, Azərbaycan sənayesi keyfiyyətcə yeni inkişaf mərhələsinə qədəm qoyub. Bu mərhələ gələcəkdə iqtisadiyyatın qeyri-neft sahələrinin davamlı, rəqabətqabiliyyətli inkişafına zəmin yaradacaqdır [1].

Davamlı inkişaf sənayenin inkişafından asılıdır

Sənaye inkişafının yeni mərhələsindən böyük gözləntilər var. Bununla bağlı prezident İlham Əliyevin daha maraqlı fikirləri var. Nazirlər Kabinetinin 2014-cü ilin doqquz ayının sosial-iqtisadi inkişafının yekunlarına və qarşıda duran vəzifələrə həsr olunan iclasında ölkə başçısı bəyan edib ki, əsas məqsəd Azərbaycanın neft amilindən asılılığını mümkün qədər azaltmaqdır ki, Azərbaycan gələcəkdə qeyri-neft sektoru hesabına inkişafını təmin etsin. Prezident qeyd edib ki, Azərbaycanın gələcək inkişafı sənayenin inkişafı ilə bağlı olmalıdır. Ölkə başçısı bildirib ki, hazırda Azərbaycan dövlətinin kifayət qədər vəsaiti var və ölkə iqtisadiyyatı üçün strateji əhəmiyyət kəsb edən sənaye sahələrinə dövlət investisiyaları cəlb edilməlidir [1].

İqtisadçı ekspert Əli Əlirzayev də sənayenin yeni inkişaf mərhələlərindən böyük gözləntilərin

olduğunu bildirir. A.Əlirzayev hesab edir ki, Azərbaycan iqtisadiyyatını inkişaf etdirmək, dövlət büdcəsinin gəlirlərini artırmaq üçün sənaye sektorunun tərəqqisinə daha çox diqqət yetirilməlidir. Onun sözlərinə görə, iqtisadiyyatın sahələri arasında sənaye sektoru öz imkanlarına görə prioritet istiqamətdir və sənayenin qeyri-neft sektoru yüksək səviyyədə inkişaf etdirilsə, gələcəkdə neft sektorunun istehsalı azalarsa hətta büdcənin doldurulmasında heç bir problem olmayacaq.

İqtisadçının izahatına görə, sənayenin inkişafı üçün yerli xammala əsaslanan sahələrə diqqət artırmaq lazımdır. A.Əlirzayev bu fikirdədir ki, yüngül sənayenin, kənd təsərrüfatı məhsullarının emalı ilə məşğul olan sənaye sahələrinin, gündəlik istehlak mallarının istehsalı ilə bağlı sahələrin inkişaf etdirilməsi vacibdir.

A.Əlirzayev tam əmindir ki, güclü sənaye potensialı yaradılmadan nə kənd təsərrüfatı, nə turizm, nə də digər sahələrin inkişafı uğurlu nəticələr verməyəcək [2].

Qeyri-neft sənayesinin inkişafı

Biz artıq vurğulamışdıq ki, müstəqil Azərbaycanda sənaye ikinci böyük inkişaf mərhələsini yaşayır. Birinci mərhələ neft amili ilə bağlıdır və əsasən 1994-2011-ci illəri əhatə edir. Bu dövrdə sənayedə yaradılmış əlavə dəyər (ümumi daxili məhsul istehsalı) dəfələrlə artaraq 28 milyard manatı ötmüşdür. 2011-ci ildən sənayedə ÜDM istehsalı nominal ifadədə azalsa da, bu sektorda qeyri-neft sənayesinin rolu artır. Bu ilin 9 ayının yekunlarına görə, sənayenin neft sektorunda azalma olduğu halda, qeyri-neft sektorunda 3 faizdən çox artım var.

Sənayenin ikinci mərhələsi emal sektorunun inkişaf göstəricilərinin artması ilə bağlıdır. Emal sektoruna investisiyaların artması sənayenin qeyri-neft sektorunun davamlı artımını təmin edir. 2009-cu ildə emal sektoruna 352 milyon manat sərmayə qoyulduğu halda, ötən il investisiyaların həcmi 900 milyon manata çatıb.

Təkcə 2013-cü ildə 30-dan çox müasir müəssisə, o cümlədən Bakının Qaradağ rayonunda Gəmiqayırma, Qazaxda sement, Sumqayıtda polad boru, Daşkəsəndə qızıl, Qəbələdə şərab zavodları, Sumqayıtda tekstil parkı, Hacıqabulda keramik plitələr, Abşeronda karton qablar, Cənubda karton qablar sənaye müəssisəsi istifadəyə verilmiş, 90-dan çox sənaye müəssisəsinin tikintisi davam etdirilir və növbəti illərdə istifadəyə veriləcəkdir [3].

Sənayenin inkişafına dövlət dəstəyi

Növbəti mərhələdə sənayenin inkişafının əsas istiqamətlərindən biri də bu sahəyə dövlət dəstəyinin genişləndirilməsidir. Bununla əlaqədar sənaye parklarının yaradılması sahəsində zəruri işlər sürətləndirilir.

Sumqayıtda Kimya Sənaye Parkının, Yüksək Texnologiyalar Parkının və Balaxanı Sənaye Parkının yaradılması bu istiqamətdə atılan ilk addımlardır. Digər sənaye parkı Sumqayıt Kimya Sənaye Parkı olacaq. Həmçinin Gəncə və Mingəçevir şəhərlərində, Bakının Qaradağ rayonunda müasir sənaye şəhərciklərinin yaradılması nəzərdə tutulur. Ümumiyyətlə, gələcəkdə ölkəmizin bir çox şəhərlərində sənaye parklarının yaradılması nəzərdə tutulur[3].

Tikilməkdə olan bu iri sənaye kompleksləri Azərbaycanın ixrac yönümlü sənaye potensialının artırılmasına öz töhfəsini verəcəkdir. Bununla əlaqədar olaraq, yaxın və uzunmüddətli perspektivdə texnoparkların inkişafının stimullaşdırılması məqsədilə ölkənin vergi qanunvericiliyində fiziki və hüquqi şəxslərə gəlir, mənfəət, ƏDV, əmlak və torpaq vergiləri üzrə 7 il müddətinə güzəştlər nəzərdə tutulub.

Dövlət dəstəyinin digər təzahür formaları sahibkarlığa dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi, o cümlədən güzəştli maliyyə resurslarına çıxış imkanları, təhsilin genişləndirilməsi, beynəlxalq əməkdaşlıq üçün daha əlverişli şəraitin yaradılması olacaq. Çox güman ki, bu tədbirlər ölkədə qeyri-neft sənayesinin inkişafına töhfə verəcək [5].

İqtisadçı ekspert Vüqar Bayramov da hesab edir ki, sənayenin inkişafı üçün dövlət dəstəyinə böyük ehtiyac var. Onun fikrincə, dövlət dəstəyinin səmərəli olması üçün bu dəstəyin necə və hansı formada həyata keçirilməsindən çox şey asılıdır.

O qeyd edir ki, sənayeyə dövlət dəstəyinin göstərilməsi praktikası ümumiyyətlə yoxdur. V.Bayramov inkişaf etmiş Avropa ölkələrinin, ABŞ-in, inkişaf etməkdə olan ölkələrin təcrübəsini nəzərə

alaraq sənayedə dövlət dəstəyinin artırılması üçün müqayisəli üstünlüyə malik olan sahələrin müəyyənəndirilməsinə və həmin sahələrin dəstəklənməsinə ehtiyac olduğunu bildirib.

Müqayisəli üstünlük dedikdə, ixrac qabiliyyəti olan sektorları nəzərdə tutur. İqtisadçı bildirib ki, ixrac edilə bilən sektorların dəstəklənməsi siyasətini həyata keçirməklə ölkə xarici ticarət göstəricilərini yaxşılaşdırır və ixracdan daha çox gəlir əldə edir.

V. Bayramov hesab edir ki, bununla bağlı ən yaxşı xarici təcrübələrdən biri də Çin Xalq Respublikasıdır: "Çində sənayenin müqayisəli üstünlüyə malik sektorlarını dəstəkləmək üçün xüsusi ixrac subsidiyaları tətbiq edilir. İxrac subsidiyalarının mahiyyəti ondan ibarətdir ki, dövlət ilk növbədə ixrac qabiliyyəti olan sektorları müəyyən edir və bu təcrübə diferensial vergilər şəklində tətbiq oluna bilər. Müqayisəli üstünlüyə malik sektorlar daha aşağı dərəcə ilə vergiyə cəlb edilir. Aşağı vergi dərəcələri həmin sektorların məhsullarının aşağı qiymətə və yüksək ixracata malik olmasına imkan verir.

Vergi güzəştlərindən sonra ikinci mərhələdə ixrac subsidiyaları tətbiq edilir. Hər bir müəssisə və ya şirkət ixrac etdiyi məhsulun həcminə uyğun olaraq dövlətdən subsidiya alır. V. Bayramov deyir ki, inkişaf etməkdə olan ölkələrdə ixracın 10 faizi həcmində subsidiya müəyyən edilib. Bəzi hallarda bu, 7 və ya 12 faiz təşkil edir: "Subsidiya almaq üçün müəssisə müəyyən həcmdən artıq ixrac etməlidir. Bu stimül və stimullar ona gətirib çıxarır ki, müəssisələrin ixracata daha çox marağı var".

Bayramov hesab edir ki, eyni təcrübənin Azərbaycanda da tətbiqinə ehtiyac var. Bunun üçün müqayisəli üstünlüyə malik sahələri müəyyən etmək lazımdır. Onun sözlərinə görə, yüngül, yeyinti və kimya sənayesini prioritet sahələr kimi göstərmək olar.

İqtisadçının fikrincə, bu sahələrə güzəştlərin tətbiq edilməsi yaxşı olardı: "Mövcud texnoparklar, klasterlər vasitəsilə həmin sektorlara vergi tətbiq etmək olar, daha sonra həmin sektorlardan məhsul ixrac edən şirkətlərə ixrac subsidiyalarının tətbiqinə ehtiyac var. Bu, mütləq şirkətlərə investisiya qoymağa imkan verəcək, daha çox ixracatçı istehsal potensialı yaratmağa çalışacaqlar. Bu, son nəticədə Azərbaycan sənayesinin ixrac imkanlarını və qeyri-neft sektorunun inkişafını artıracaq"[6].

Sənayenin yeni inkişaf mərhələsi perspektivləri

Azərbaycanda yaxın gələcəkdə yerli xammala əsaslanan metallurgiya sənayesinin, neft-kimya və kimya sənayesinin, maşınqayırma sənayesinin, tikinti materialları istehsalı sahələrinin, yerli xammala əsaslanan kənd təsərrüfatı məhsullarının emalının inkişafına xüsusi önəm veriləcəkdir.

Qeyd olunanlarla yanaşı, yeni sahələr kimi kosmik və müdafiə sənayesinin inkişafına, alternativ enerji istehsalının genişləndirilməsinə xüsusi diqqət yetiriləcək.

Görüləcək işlər müasir, innovativ, rəqabətqabiliyyətli və ixracatçı sənayenin formalaşmasını təmin edəcək [7].

İqtisadiyyatın səmərəliliyinin artırılması və rəqabət qabiliyyətinin yüksəldilməsi istiqamətində qeyri-neft sektorunun inkişafının təmin edilməsi dövlətimizin əsas iqtisadi prioritetlərindən biridir. Bu məqsədlə ölkədə aparılan uğurlu iqtisadi siyasət nəticəsində iqtisadiyyatın şaxələndirilməsi ilə yanaşı, ümumi daxili məhsulda qeyri-neft sektorunun xüsusi çəkisi xeyli artmışdır.

Ölkənin sosial-iqtisadi həyatında xüsusi əhəmiyyət kəsb etdiyinə görə ötən dövr ərzində qeyri-neft sektorunun prioritet sahələrindən olan kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalı iqtisadiyyatın əsas sahələrindən biri kimi müəyyən edilmişdir, həyata keçirilən məqsədyönlü tədbirlər nəticəsində Azərbaycanda bu sahənin inkişafı üçün əlverişli şərait yaradılmışdır.

Kənd təsərrüfatının ənənəvi sahələri olan pambıqçılığın, üzümçülüğün, tütünçülüğün, baramaçılığın sürətli inkişafı, kənd təsərrüfatı məhsullarına olan tələbatın ödənilməsi, əhalinin ərzaq məhsulları ilə təminatının yaxşılaşdırılması, emal müəssisələri üçün xammal, emal sənayesinin genişləndirilməsinə dövlət dəstəyinin gücləndirilməsi ilə bağlı bir sıra hüquqi aktlar, o cümlədən dövlət proqramları qəbul edilmişdir.

Əhalinin ərzaq məhsullarına olan tələbatının davamlı şəkildə ödənilməsi məqsədi ilə son illərdə qəbul edilmiş dövlət proqramlarının icrası, ixracatçı kənd təsərrüfatı məhsulları istehsalının

təşviqi istiqamətində həyata keçirilən tədbirlər ənənəvi kənd təsərrüfatı sahələrinin inkişafında mühüm nəticələrə səbəb olmuşdur. Regionlarda əhalinin məşğulluğunun artırılması və yoxsulluğun səviyyəsinin aşağı salınması üçün etibarlı əsas yaradılmışdır.

Hazırda Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamı ilə təsdiq edilmiş dövlət proqramları, o cümlədən “Azərbaycan Respublikasında 2012-2020-ci illərdə üzümçülüğün inkişafına dair Dövlət Proqramı”, “Azərbaycan Respublikasında kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalına və emalına dair Strateji Yol Xəritəsi”, “Azərbaycan Respublikasında pambıqçılığın inkişafına dair” 2017-2022-ci illər üçün Dövlət Proqramı, “Azərbaycan Respublikasında baramaçılığın və ipəkçiliyin inkişafına dair 2018-2025-ci illər üçün Dövlət Proqramı”, “Azərbaycan Respublikasında pambıqçılığın inkişafına dair”, “Azərbaycan Respublikasında çəltikçiliyin inkişafına dair 2018-2025-ci illər üçün Dövlət Proqramı”, “Azərbaycan Respublikasında çayçılığın inkişafına dair 2018-2027-ci illərdə sitrus meyvəçiliyinin inkişafına dair Dövlət Proqramı”nın icrası nəticəsində Azərbaycanda kənd təsərrüfatı sahələrinin inkişafı sahəsində bir sıra uğurlu nəticələr əldə olunub [6].

Son dövrlər ölkənin ixrac potensialının artırılması, kənd təsərrüfatı istehsalı və emalı sahəsində fəaliyyət göstərən kiçik və orta sahibkarların innovativ qabiliyyətlərinin artırılması, yüksək məhsuldarlığa nail olunması, istehsalçılar, emalçılar və sənaye müəssisələri arasında inteqrasiyanın formalaşmasında mühüm rol oynayır. Kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı və emalında intensiv üsulların geniş tətbiqi ilə istehlakçılara aqroparkların yaradılması istiqamətində mühüm addımlar atıldı.

Azərbaycanda aqrar sahənin yeni siması olan Aqroparkların yaradılması istiqamətində artıq kompleks tədbirlər uğurla həyata keçirilir.

Məlumdur ki, dünyada kənd təsərrüfatının mütərəqqi üsullarla inkişafının yeni formaları yaranır. Ölkəmiz də bu təcrübələrdən bəhrələnmək üçün müvafiq tədbirlər görür. Belə mütərəqqi üsullardan biri də aqroparklardır.

Aqropark biznes modeli kənd təsərrüfatı məhsullarının istehsalı, emalı, logistika və digər xidmətləri də daxil olmaqla, bu zənciri birləşdirən iqtisadi subyektdir. Aqroparklarda kənd təsərrüfatı istehsalı və emalı prosesləri, aqrotexniki və logistika, sanitariya və fitosanitariya, marketing, satış (daxili bazar və ixrac) və digər xidmətlər, xammal istehsalı və emalı prosesləri yüksək rentabellik şəraitində həyata keçirilir. Eyni zamanda, ətraf mühitin mühafizəsi, torpaq və su ehtiyatlarından səmərəli istifadə, onların mühafizəsi təmin edilir, bitkiçiliyin, heyvandarlığın, emal sənayesinin və digər sahələrin inkişafı üçün möhkəm əsaslar yaradılır. Ərzaq məhsullarının istehsalı ilə bağlı əsas fəaliyyətləri - enerji, su və tullantıların idarə edilməsi, logistika, nəqliyyat, torpaq planlaşdırılması və digər prosesləri təmin edən aqroparklar, həmçinin istehsal, emal, təchizat, tədqiqat və inkişaf, ticarət və sosial funksiyaları əhatə edir[8].

Bu gün Azərbaycanın qarşısında duran əsas məqsədlərdən birinin - qeyri-neft sektorunun, aqrar-sənaye sektorunun aparıcı bölməsinin inkişafını təmin etmək məqsədilə həmin sektorun innovativ meyarlara uyğun qurulması, o cümlədən aqroparkların yaradılması əsas istiqamətlərdən biridir. Azərbaycanda aqroparkların yaradılması prosesi öz sürəti ilə davam edir və onların sayı 40-a yaxındır. Uzun illər Ermənistanın hərbi təcavüzü nəticəsində işğal olunmuş torpaqlarımız əsasən kənd təsərrüfatı sahəsində böyük iqtisadi potensiala malik ərazilər idi. Hazırda işğaldan azad edilmiş ərazilərlə bağlı Strateji Fəaliyyət Planı hazırlanıb, bütün ərazilərin və şəhərlərin bərpası vahid konsepsiya əsasında həyata keçirilir. İşğaldan azad edilmiş ərazilərdə torpaq islahatının yeni mexanizmlərinin və meyarlarının hazırlanması, heyvandarlıq, bağçılıq, tərəvəzçilik, üzümçülük, taxılçılıq kimi mühüm kənd təsərrüfatı sahələrinin inkişafı davam etdirilir.

Azərbaycan sənayesinin müasir vəziyyətinin və inkişaf meyillərinin öyrənilməsi

Sənayenin inkişaf səviyyəsi hər bir ölkənin sabit iqtisadi inkişafını təmin edən mühüm amillərdən biridir. Çünki sənaye iqtisadiyyatın mürəkkəb sahəsi kimi cəmiyyətin müxtəlif sahələrinin inkişafını tələb edir və bu inkişaf səviyyəsindən asılı olaraq onun rəqabət qabiliyyəti formalaşır.

Son dövrlərdə ölkədə aparılan genişmiqyaslı köklü islahatlar nəticəsində iqtisadiyyatın bütün sahələrində olduğu kimi sənayedə də canlanma müşahidə olunur. Son illər istehsal sahələrinin inkişafı, yeni müəssisələrin yaradılması, xüsusilə ölkənin neft-qaz sənayesinin sürətli inkişafı ümumi daxili məhsulun strukturunda sənaye istehsalının xüsusi çəkisinin artmasına səbəb olmuşdur. Belə ki, 2013-cü ildə sənaye istehsalının ölkənin ümumi daxili məhsulunda xüsusi çəkisi 46,3 faiz təşkil edib. 2013-cü ildə ölkədə sənaye istehsalının həcmi 2000-ci illə müqayisədə 3,1 dəfə artmışdır. Bu artım mədənçıxarma sənayesində 3,2 dəfə, emal sənayesində 2,4 dəfə, elektrik enerjisi, qaz və buxar istehsalı sahəsində 1,6 dəfəyə bərabər olmuşdur, bölüşdürülməsi və təchizatı, su təchizatı, tullantıların təmizlənməsi və emalı sahəsində isə 1,1 dəfə olmuşdur. Son illər sənayedə istehsalın artmasına baxmayaraq, hələ də 1990-cı ilin səviyyəsinə çatmamışdır. Belə ki, 2013-cü ildə sənaye məhsulunun həcmi 1990-cı illə müqayisədə 1,7 faiz, emal məhsullarının istehsalının həcmi isə 43,7 faiz az olmuşdur.

Neft hasilatı sahəsinə xarici investisiyaların cəlb edilməsi və bu sahədə istehsalın artması sənayenin sahə strukturunda bu sahənin xüsusi çəkisinin artmasına səbəb olmuşdur. Qeyd olunan dövrdə mədənçıxarma sənayesində istehsalın həcmi təxminən 2,5 dəfə artmışdır. Nəticədə sənaye məhsulunun strukturunda neft-qaz sektorunun xüsusi çəkisi artmışdır. Belə ki, 2013-cü ildə sənaye məhsulunda neft və qaz hasilatının xüsusi çəkisi 74,1 faiz, neft emalının payı 7,6 faiz, elektrik enerjisi, qaz, buxar və su istehsalı, bölüşdürülməsi və təchizatının payı isə 6,3 faiz təşkil etmişdir. Belə ki, sənaye məhsulunda qeyri-neft emalı sektorunun payı 2000-ci ildəki 12,8 faizdən 2013-cü ildə 8,9 faizə enmişdir. Son dövrlərdə yanacaq-energetika sektorunda müşahidə olunan inkişaf meyilləri xarici ticarət əlaqələrinin genişlənməsinə təkan vermişdir. Belə ki, 2013-cü ildə ümumi ixracın 92,7 faizi neft və neft məhsullarının payına düşüb. Bu, əsasən, ölkə sənayesinin sahə strukturunda qeyri-obyektivliklə bağlıdır. Belə bir şəraitdə qeyri-neft sektorunun inkişafı böyük əhəmiyyət kəsb edir. Toxuculuq və tikij sənayesi, kimya sənayesi və elektrik avadanlıqları, optik və elektron avadanlıq istehsalı sahələri istisna olmaqla, emal sənayesinin digər sahələrində istehsalın həcmi artmışdır. Eyni zamanda, emal sənayesində məhsul istehsalının artımının əsas hissəsi qida məhsullarının, o cümlədən içkilərin və tütün istehsalının, neft məhsullarının istehsalının hesabına olmuşdur. Hazırda iqtisadi siyasətin əsas prioritetlərindən biri iqtisadi inkişafın daha da şaxələndirilməsinin təmin edilməsidir. 2013-cü il ərzində qeyri-neft sektorunda iqtisadi islahatların davam etdirilməsi, idxaldan asılılığın maksimum dərəcədə azaldılması, özünü gündəlik tələbat məhsulları ilə təmin etmək, ölkənin ixrac imkanlarının şaxələndirilməsi, o cümlədən yerli resurslarla işləyən sənaye komplekslərinin yaradılması və xammal və ixraca uyğun məhsul istehsal etmək, rəqabətqabiliyyətli məhsul istehsalı, o cümlədən dövlət əhəmiyyətli müəssisələrin fəaliyyətinin dəstəklənməsi, əlverişli biznes mühitinin artırılması, xarici və yerli investisiyaların cəlb edilməsi, özəl müəssisələrin fəaliyyətinin dəstəklənməsi, inkişafı təşviq edən qurumlara diqqətin artırılması özəl sektorun inkişafı və rəqabət mühitinin yaxşılaşdırılması, ölkə sahibkarlarının maarifləndirilməsi və onların işgüzar əlaqələrinin inkişafı istiqamətində mühüm işlər görülmüşdür. Sənayeləşmə siyasəti çərçivəsində 2013-cü ildə qeyri-neft sənayesinin çoxşaxəli inkişafının təmin edilməsi istiqamətində məqsədyönlü tədbirlər sistemli və ardıcıl olaraq davam etdirilmişdir. İnnovativ iqtisadiyyatın formalaşdırılması istiqamətində əməli tədbirlər həyata keçirilib. Dövlət sənaye müəssisələrinin özəlləşdirilməsi və özəl müəssisələrin yaradılması nəticəsində sənayedə dövlət sektorunun payı ildən-ilə azalmışdır. Belə ki, 2013-cü ildə sənaye məhsulunun 18,9 faizi dövlət bölməsində istehsal olunub. Dövlət bölgüsündə sənaye istehsalının azalması əsasən kimya məhsulları və elektrik enerjisi istehsalının azalması hesabına baş verib. Ölkə sənayesinin sahə strukturunda birtərəflilik onun ərazi strukturunda da özünü göstərir. Ölkənin iqtisadi rayonları üzrə sənaye inkişafının mövcud vəziyyətinin təhlili göstərir ki, Bakı şəhəri istisna olmaqla, ölkənin digər iqtisadi rayonlarında sənaye istehsalı kifayət qədər inkişaf etməmişdir[7].

Ölkə sənayesinin müasir vəziyyətinin təhlilindən məlum olur ki, indiki şəraitdə sənaye müəssisələrinin inkişafına mane olan əsas amillərdən biri bu sahədə yüksək ixtisaslı kadr çatışmazlığıdır. Məlumdur ki, respublikamız keçmiş Sovetlər İttifaqının tərkibində olarkən ölkə sənayesində

yüksək kadr potensialını formalaşdırmaq mümkün idi. Lakin respublikamız müstəqil dövlət olduqdan sonra obyektiv və subyektiv səbəblərdən sənaye müəssisələrinin inkişafının zəifləməsi, digər tərəfdən sənaye, xüsusilə də emal sənayesi müəssisələrində əməkhaqqının iqtisadiyyatın digər sahələrinə nisbətən aşağı olması, mövcud şərtlər, uzun illər ərzində yığılmış istehsal, texnoloji və kommersiya biliklərinin itkisi meydana gəldi və gələcəkdə bu istehsalların bərpaası zamanı kadr problemi həlledici amillərdən biri olacaq.

Qeyd etdiyimiz kimi, sənayenin inkişafı siyasətini hazırlamaq üçün ilk növbədə ölkə sənayesinin hazırkı vəziyyəti öyrənilməli, problemləri müəyyən edilməlidir. Azərbaycan sənayesinin hazırkı vəziyyətinin əsas problemləri və xarakterik xüsusiyyətləri aşağıdakı kimi ümumiləşdirilə bilər:

✓ Resurs çatışmazlığı və mövcud resurslardan səmərəsiz istifadə problemləri (Bura daxildir: SAS vəsaitlərinin aşınması və müəssisələrin texnoloji geriliyi, investisiya və dövrüvvə vəsaitlərinin çatışmazlığı, elmi-texniki potensialın itirilməsi və innovasiya mexanizminin yaradılmaması, aşağı səviyyədə əmək məhsuldarlığı, yüksək kadr dəyişikliyi (əsasən peşəkar mütəxəssislər), peşə istiqamətini dəyişdirməkdə çətinliklər və s.);

✓ Struktur problemləri (sənayenin əvvəllər formalaşmış sahə strukturunun müstəqillik şəraitində ölkənin milli iqtisadi inkişaf tələblərinə cavab verməməsi, sənaye strukturunun xammala (xüsusilə neft və qaz hasilatı) yönəlmiş son inkişafı), emal sənayesi məhsullarının ixracda çox kiçik payı, regional disproporsiyalar və sənaye istehsalının əsasən Abşeron yarımadasında cəmləşməsi, istehsal infrastrukturunu sahəsində çatışmazlıqlar və s.);

✓ Dövlət siyasəti və dövlət tənzimlənməsi ilə bağlı problemlər (islahatların ləngiməsi, xüsusilə dövlət obyektlərinin tam özəlləşdirilməsi (dövlət mülkiyyəti bir sıra sənaye sahələrində yüksək pay saxlayır), azad sahibkarlığın inkişafı üçün zəruri şərait (xüsusilə mülkiyyət toxunulmazlığına dövlət təminatı, haminin qanun qarşısında bərabərliyi, məhkəmələrin müstəqilliyi və hamı üçün ilkin bərabər şərait və s.) təmin edilməmişdir;

✓ Bazar rəqabəti problemləri (zəif daxili tələb və məhdud bazar, əsasən yerli istehsal olunan əmtəə və xidmətlərin keyfiyyətinin aşağı olması və yüksək istehsal xərcləri, daxili bazarda idxal olunan malların yüksək payı, hətta yerli istehsal olunan məhsulların əsas komponentlərinin idxalı, daxili tələbatın aşağı salınması, məhsul və xidmətlərin keyfiyyətinin aşağı olması, məhsul və xidmətlərin keyfiyyətinin yüksək olması, daxili bazarda istehsal olunan məhsul və xidmətlərin keyfiyyətinin yüksək olması, daxili bazarda istehsal olunan məhsulların daxili bazarda yüksək payı olması, daxili tələbatın zəifləməsi və bazarın məhdud olması, daxili bazarda istehsal olunan məhsul və xidmətlərin keyfiyyətinin yüksək olması, daxili bazarda idxal olunan məhsulların yüksək payı, hətta yerli istehsal məhsullarının əsas komponentlərinin idxalı, daxili tələbatın zəif olması və bazarın məhdud olması, yerli istehsal məhsullarının və xidmətlərin keyfiyyətinin aşağı olması və yüksək istehsal xərcləri, yerli istehsala dövlət dəstəyi sisteminin yaradılması, müəssisələrin bazar münasibətləri şəraitində fəaliyyətə ləngiməsi, bazarın tədqiqində və beynəlxalq bazarlara çıxışda çətinliklər və s.);

✓ İnstitusional problemlər (bazar infrastrukturunun zəif inkişafı, müasir idarəetmə və idarəetmə bacarıqlarına yiyələnmiş mütəxəssislərin çatışmazlığı, mal və xidmətlərin beynəlxalq tələblərə uyğun standartlaşdırılması və sertifikatlaşdırılması sisteminin qurulmaması, iri, orta və kiçik müəssisələrin koordinasiya qarşılıqlı maraqlar üzərində sistemin formalaşmaması, beynəlxalq biznes sahəsində zəif “oyun qaydaları”, təhsil, korporativ idarəetmə təcrübəsinin mənimsənilməməsi və s.).

Nəticə

Respublikamızın rayonlarının sənaye istehsalında kəskin fərqlər bu sahədə dövlət tənzimlənməsini zəruri edir. Ərazidə sənayenin təşkili işinin tənzimlənməsi ilə bağlı tədbirlər müxtəlif üsullarla həyata keçirilir. Bunlara inzibati və iqtisadi üsullar daxildir. İnzibati üsullar adətən ayrı-ayrı rayonlarda, yəni sənaye müəssisələrinin cəmləşdiyi rayonlarda yeni yaradılmış müəssisələrin fəa-

liyyətinin məhdudlaşdırılmasına yönəldilir. Adətən sənaye cəhətdən inkişaf etmiş ölkələrdə, sənaye müəssisələrində təmərküzləşmənin yüksək səviyyədə olduğu regionlarda əmlaka və gəlirlərə yüksək vergi dərəcəsi tətbiq edilir, yeni müəssisələrin tikintisinə və ya mövcud müəssisələrin genişləndirilməsinə, müəssisənin ləğvinə kredit verilmir.

İqtisadi üsullar ərazi üzrə sənaye istehsalının təşkilinə dolayı təsir vasitələridir və onların fəaliyyəti ayırı-ayrı istiqamətlərdə rentabelliği azaltmaqla və ya artırmaqla tənzimlənir. Əgər inzibati metodlar əsasən inkişafı məhdudlaşdırmağa yönəldilə bilərsə, iqtisadi metodlar inkişafı həm məhdudlaşdırmağa, həm də stimullaşdırmağa yönəldilə bilər.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycanın statistik göstəriciləri 2013. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi. Bakı, 2014. 804 s.
2. Azərbaycan rəqəmlərdə 2013. Statistik məcmuə. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, Bakı, 2014, 278 s.
3. Azərbaycan sənayesi 2013. Statistik məcmuə. Azərbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitəsi, Bakı, 2014, 334 s.
4. Кушлина В.И. Государственное регулирование рыночной экономики. Москва, Издательство РАГС, 2008.
5. Ходов Л.Г. Государственное регулирование национальной экономики. Москва.: «Экономисть», 2005, 618 с.
6. Портер М.. Международная конкуренция. Конкурентные преимущества стран. М.: Международные отношения, 1993. 896 с.
7. <http://www.anl.az/down/meqale/respublika/2013/mart/297792.htm>
8. <https://azerbaijan.az/related-information/136>
9. <https://audit-journal.az/en/articles/47>
10. https://unec.edu.az/application/uploads/2015/12/ibrahimov_murad.pdf

*Тахмина Паша кызы Баладжаева
преподаватель кафедры Мировой Экономики БГУ
tahmina.balajayeva@gmail.com*

Приоритетные направления развития обрабатывающей промышленности Азербайджана

Резюме

Целью исследования является изучение текущей ситуации, взаимоотношений и инвестиционных приоритетов для увеличения производства сельскохозяйственной и пищевой продукции в Азербайджане.

Прикладная значимость исследования заключается в том, что результаты проведенных исследований, выдвинутые предложения могут быть использованы при разработке, интеграции и инвестиционных проектах агропродовольственной отрасли.

Результаты исследования основаны на статистических данных и оценке текущей ситуации, а совместный обзор развития сельского хозяйства и пищевой промышленности может привести к инвестициям.

Оригинальность и научная новизна исследования В статье рассматривается развитие сельского хозяйства, развитие пищевой промышленности и инвестиций одновременно. Правильно оценивать развитие этих направлений с точки зрения инвестиций, интеграции и продовольственной безопасности. Приоритетные направления инвестирования определяются исходя из конкретных фактов использования имеющихся ресурсов.

Ключевые слова *сельскохозяйственное производство, пищевая промышленность, потенциальные ресурсы, инвестиции, приоритетные направления, инфраструктура.*

Tahmina Pasha Balajayeva
Lecturer, Department of World Economy, BSU
tahmina.balajayeva@gmail.com

Priority directions of processing industry development in Azerbaijan

Summary

The purpose of the study is to study the current situation, mutual relations and investment priorities for increasing the production of agricultural and food products in Azerbaijan.

The applied importance of the research is that the results of the conducted research, the proposed proposals can be used in the development, integration and investment projects of the agricultural and food industry.

The results of the study are based on statistical data and assessment of the current situation, and a joint review of the development of agriculture and food industry can lead to investment.

Originality and scientific novelty of the research The article examines the development of agriculture, the development of the food industry and investments at the same time. It is right to evaluate the development of these areas in terms of investment, integration and food security. Priority directions of investment are determined based on specific facts for the use of available resources.

Keywords *agricultural production, food industry, potential resources, investments, priority areas, infrastructure.*